

ביקורת

זלמן שוקן: 'הומו אירופאוס' בין אלטנוילנד לאמריקה

אביבה חלמיש

אנתוני דוד, ספר המעשים: חיי זלמן שוקן, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, 2006, מאנגלית: אריה חשביה, 460 עמודים.

זלמן שוקן הגדיר את עולמו כמשולש שקודקודיו היו אירופה, ישראל והעולם החדש (עמ' 371). הוא נולד באירופה (בשנת 1877), ביבשת זו עברו עליו רוב שנותיו, ובה נפטר (בשנת 1959). בארץ ישראל הוא התגורר – לא ברציפות – בין השנים 1934 ל-1940, הגיח אליה מדי פעם לאחר מלחמת העולם השנייה ובה נקבר: בישראל, במדינת ישראל וליתר דיוק – ואין זו דקדקנות גאוגרפית – בירושלים, ועוד אדרש לכך בהמשך. אמריקה, העולם החדש, הייתה בסיסו העיקרי בכעשרים שנותיו האחרונות. הביוגרפיה של זלמן שוקן מאת אנתוני דוד ראתה אור תחילה בניו יורק, ושמה באנגלית: *The Patron*. לאחר מכן יצאה בתרגום לעברית בשם ספר המעשים בהוצאת שוקן, המקפידה לציין את מיקומה הכפול: ירושלים ותל-אביב.

לא מעט נכתב על שוקן מאז התפרסמה הביוגרפיה שלו. כותבי הביקורות התייחסו, כמובן, לפועלו בתור הבעלים של הוצאת שוקן ושל עיתון הארץ, ולתמיכתו בסופרים: בראש ובראשונה בש"י עגנון (עניין המתואר בהרחבה בביוגרפיה של הסופר, מאת דן לאור,¹ שבה יש מאות אזכורים של זלמן שוקן), ובמלומדים, ובהם מרטין בובר וגרשום שלום. נכתב גם על אוצר הספרים וכתבי היד שלו, ועל הבניין המרשים שאכסן אותם

1 דן לאור, חיי עגנון, ירושלים ותל-אביב 1998.

ברחוב בלפור 6 בירושלים, הלוא היא הספרייה שהייתה ביתו האמיתי. רבות סופר איך בנה אותה מדף אחר מדף עד שהייתה לאוצר בלום של ספרים וכתבי יד רבי ערך, תרתי משמע, וכיצד נפוצה לארבע כנפות תבל לאחר מותו. תכולת הספרייה – נכסי צאן ברזל ופריטים נדירים מן התרבות היהודית, העברית והגרמנית – וגורלה לאחר מות בעליה, מסמלים את קורות חייו של שוקן; הם האוטוביוגרפיה שלו, שמעולם לא כתב בעצמו. בעת קריאת קורות חייו של זלמן שוקן נזכרתי, באסוציאציה פרועה משהו, בסרט האזרח קיין (*Citizen Kane*), של אורסון וֶלְס, המספר על צ'רלס פוסטר קיין, איש רב עוצמה בעולם ההוצאה לאור, שהשפיע על חייו של כל מי שנמצא בחוג פעילותו. הסרט מספר על מאמציו של עיתונאי לפענח את פשר המילה Rosebud, המילה האחרונה שמלמל קיין לפני מותו. המילה 'רוזבאד', כך התברר, הייתה חקוקה על מזחלת השלג של קיין הילד, והחשיבות שייחס לה בערוב ימיו מלמדת על כוחה של חוויית ילדות מעצבת, ועל עוצמתה של כמיהה נסתרת בחייו של אדם אדיר כוח והשפעה, של שאיפה לקשר אנושי חם שלא יכול היה להשיגו. כשנפטר שוקן בעת ששהה בגפו בחדרו בבית מלון יוקרתי בשווייץ הוא לפת בכוח, כך מסופר, את החלק השני של פאוסט ואסופת סיפורים של רבי נחמן. פאוסט או אולי מחברו, גתה, ורבי נחמן, האם הם ה'רוזבאד' של שוקן? האם הם אבני השתייה המכוננות שלו, מושא לכמיהה אל משהו שהוא לא הצליח להשיגו? שני הספרים האלה עשויים לסמל את השילוב שמשל בחייו של שוקן ואת המזיגה שביקש להנחיל גם לאחרים, בין הספרות והתרבות הגרמנית לבין היהדות, שהיא לשיטתו תרבות ולא דת.

אניח לנבכי דמותו של פאוסט ולמסכת ההקבלות האפשריות – בעיני המתבונן, כמובן – בינו לבין גיבור הביוגרפיה, ואסתפק בציון העובדה שבעת מסעו הראשון של שוקן לארץ ישראל ב-1921 הוא לקח אתו את הספר מסע לאיטליה מאת גתה (עמ' 143). ואם במסעות עסקינן, הרי, וזאת בדרך של היפוך, רבי נחמן, נערצו של שוקן, אמר: 'כל מקום שאליו אני הולך, אני הולך לארץ ישראל'. ואילו שוקן, לכל מקום שהוא הלך אליו הוא לקח אתו את אירופה, ואלה רצה להגיע. גם כששם פעמיו לארץ ישראל וגם כשהפליג או טס לאמריקה, המצפן שלו היה מכוון לעבר אירופה. וכמו מאלה מתבקשת פרפרזה מהופכת, אולי שחוקה משהו, על שורה מאת יהודה הלוי: 'לבי במזרח ואני בסוף מערב'. שוקן, גם כשהיה במזרח לבו נותר במערב.

אזכור של יהודה הלוי בחיבור על זלמן שוקן מחייב לציין את הקשר המיוחד בין השניים. בשנת 1928 קנה שוקן כ'חתול בשק' אוצר גדול ובו כ-3,000 דברי שירה שנמצאו בראשית המאה בעליית הגג של בית הכנסת 'עזרא' בקהיר. שוקן לא יכול היה להעריך נכונה את תכולת האוסף, שהיה חלק מן הגניזה הקהירית וקיבל את התיוג הארכיוני 'שוקן 37', ובכל זאת שילם עבורו 28,000 מארק, הסכום הגדול ביותר שהוא השקיע אי פעם ברכישה יחידה. ייתכן שאחת הסיבות להימור הגדול הזה הייתה התקווה

שהוא כולל, כפי שאכן היה, יצירות מאת יהודה הלוי (עמ' 186-187). שנים אחדות לאחר מכן היה קובץ שירים של יהודה הלוי (בתרגומו של פרנץ רוזנצווייג) אחד הכותרים הראשונים בסדרת ה-Bücherei של הוצאת שוקן (עמ' 227).
 בכל מקום ובכל עת שוקן היה ונשאר 'הומו אירופאוס'. תחושת גלות תקפה אותו בהיותו מחוץ לגרמניה. 'הומו אירופאוס' הוא שם הפרק ה-13 של ספר המעשים, המצוי דווקא בחלק השני של הספר, זה המספר על השנים 1933-1940 שבהן התגורר שוקן רוב הזמן בארץ ישראל. אחת החידות שאנתוני דוד חיפש לה תשובה היא מה פשר ההחלטה שקיבל שוקן בשנת 1933 לעלות לארץ ישראל, מעשה שאותו מגדיר הביוגרף כ'החלטה תמוהה':

בשלהי 1933 הפתיע שוקן את בני משפחתו ואת ידידיו בהכרזה לא צפויה: 'ידו העדינה של היטלר' דחפה אותו לכיוון ירושלים [ודוק: ירושלים, לא ארץ ישראל!]. לילי ולו היו עדיין ילדים שלמדו בבית ספר, וכדי להימנע מן ההשפלה שבסירוב לקבל את הילדים לבית הספר עמדה לילי על כך שהוא ימצא 'מקום מתאים שבו הם יוכלו לחיות ולגדל את ילדיהם'. הם בחרו בארץ ישראל.

התיאור הזה (בעמ' 232-233) מבוסס על הרצאה שנשא שוקן ב-11 בדצמבר 1933. אלה הם דברי בעל הדבר עצמו שנאמרו בפומבי סמוך להתרחשות, ולא כהסתכלות בדעבד. על פיהם יש לזקוף את ה'קרדיט' על ההחלטה לעזוב את גרמניה לזכותה (ואולי לחובתה?) של לילי, וזהו פתח לדיון בפני עצמו: האופן שבו מתקבלות החלטות להגר ותפקידן המכריע של נשים בתהליך זה.
 להבנת מעשה ההגירה יש לתת את הדעת על שלושה עניינים. ראשית: גורמי הדחיפה – הגורמים המניעים אדם ללכת מארצו וממולדתו ומבית אביו. בעניין זה, למרבה הצער, התיאור והניתוח של דוד משאירים את הקורא וחצי תאוותו בידו. מצד אחד עומדים הדברים שהובאו לעיל זה עתה מפיו של שוקן; ומיד בהמשך נכתב: 'זלמן לא נהג לשמוע לילי, כלומר – לה לא היה חלק בהחלטה; ובכלל:

לא היו ביטויי מצוקה או לילות שימורים שבהם התלבט שוקן בשאלות של חיים ומוות. הוא ישן שנת ישרים, ולא היה ספק בליבו שהנאצים, כמו כל הרוחות הרעות שניקרו בדרכו, ייעלמו עד-מהרה ויהיו כלא היו. הוא העמיד את חנויות הכולבו ואת ההוצאה לאור על בסיס איתן די הצורך להחזיק מעמד עד שתיעלם הסכנה.

מדוע, אם כן, החליט לעזוב את גרמניה? תיק"ו. ושאלה נוספת: מדוע הלך לארץ ישראל דווקא? שאלה זו קשורה לחוליה השנייה של מעשה ההגירה: החלופות העומדות בפני מי שכבר החליט לעקור עצמו: לאן? שוקן, לפי דוד, 'באותה קלות יכול

היה לעקור לפריז או לניו יורק' (יורשה לי לפקפק אם המילה 'קלות' מתאימה לתיאור מעשה הגירה, שהוא תמיד קשה וכרוך בחיתוך שורשים). שלא כמו יהודי מזרח אירופה, שמאז 1924 שערי 'די גולדענע מדינה' היו נעולים בפניהם, שוקן, כמו יהודים אמידים אחרים מגרמניה, יכול היה להגר אל מעבר לים או לאחת מארצות מערב אירופה.

במצב שכזה, כאשר עומדות בפני המהגר בכוח חלופות אחדות, עולה שאלת גורמי המשיכה: מה משך את זלמן שוקן לארץ ישראל דווקא? תאמרו – מה השאלה: שוקן היה ציוני מימים ימימה. אבל הציונות שלו לא הובילה בהכרח לארץ ישראל, ובוודאי לא אות-עצמו. במידה שהייתה קשורה לארץ ישראל, הרי היה זה כפתרון למצוקתם של אחרים, יהודי מזרח אירופה. בנאום שנשא בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה בחג המולד 1916, בברלין, הגדיר שוקן את עצמו 'ציוני גולה', התייחס בביטול לרעיון ההגירה ההמונית מאירופה לארץ ישראל, ואמר חד וחלק: 'אין טעם להתכחש למציאות. חיינו הם חיי גלות' (עמ' 120), ובכך תיאר לא רק את המצוי אלא גם את הרצוי.

הוא פרש ברבים את משנתו הציונית לראשונה ארבע שנים קודם לכן (1912) בפוזן, במהלך הכינוס הציוני הראשון שבו נטל חלק. באותו כינוס התקבלה 'הצהרת פוזן', אשר קראה לכל הציונים לכלול את העלייה לארץ ישראל ב'תכנית החיים' שלהם. ואילו שוקן נשא שם נאום אירופי לחלוטין שבו, במשך שעה תמימה, לא הזכיר את ארץ ישראל ולו פעם אחת! (עמ' 92). עם זאת, באותו נאום אמר:

אילולא חיו היהודים בגרמניה מבודדים כמו אי, ואילו היו הצירים הציונים מבינים משהו מן ההיסטוריה היהודית-גרמנית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, והיו יודעים משהו על היצירות הגדולות בספרות הגרמנית, הם היו יודעים שמעמדם בגרמניה רופס (עמ' 87).

אין פלא שהערכתו של דוד היא 'ספק אם מישהו הבין את נאומו של זלמן'. למה מרמזת התיבה 'אלטנוילד' שבכותרת מאמר הביקורת? חלומו של הרצל על רפובליקה יהודית במדבר היה בעיני שוקן הצעיר 'בדיחה', והספר מדינת היהודים היה, לדעתו, 'מחזה גרוע' (עמ' 51). כאשר החליט להיות ציוני, היה עליו קודם כול להתגבר על משפט קדום שהיה לו נגד הרצל, איש שהיה בעיניו, בניסוחו של דוד, 'מחבר של פסולת רגשנית'. מעמדו של הרצל השתפר קמעה בעיני שוקן בזכות הרומן אלטנוילנד, שהוא חזון של מולדת יהודית שבה יש תעשייה, טרקטורים חורשים את השדות, מתנהל סחר בינלאומי והאדם הפשוט נהנה מחיים טובים (עמ' 80). בירושלים של אלטנוילנד פועלת האקדמיה היהודית ובה מיוחד מקום מכובד לאמנות ולפילוסופיה, ויחסים של שיתוף ושוויון שוררים בין אזרחיה היהודים והערבים. החזון האוטופי משהו נוסח אלטנוילנד הוא זה שהיה בבת העין הציונית של שוקן, ולא מדינת היהודים, והאמור חל במיוחד על התיבה מדינה.

בבסיס תפיסתו הציונית של שוקן ניצבה ציונות תרבותית, רוחנית; ציונות אירופית חילונית. מאוצר ההגות הציונית עולה בהקשר זה שמו של אחד העם, שלמרכבה הפליאה נעדר מן הספר כמעט לחלוטין (הוא מוזכר רק פעם אחת, עמ' 142-143; ותמיהה היא: האם קרא שוקן את כתביו של אחד העם?). במובנים אחדים ציוניותו של שוקן היא ציונות נוסח אחד העם, השואפת להקים בארץ ישראל מרכז רוחני. תפקיד מיוחד בתחום זה ייחד שוקן לאוניברסיטה העברית, שהייתה בעיניו הסמכות הרוחנית הגבוהה ביותר בעולם היהודי, הבסיס לתרבות החדשה המתפתחת.

אך קשים היו יחסיו של שוקן עם ארץ ישראל של מטה. הוא לא חדל להתלונן על הנעשה בה. ארץ ישראל, שאת הטון נתנו בה יוצאי פולין ורוסיה, ושלטה בה הכלכלה ההרואית מבית המדרש של הציונות הסוציאליסטית, לא התאימה לשיטות העבודה ולתפיסת העולם של שוקן. לאחר זמן הוא הודה, בהיפוך סדר הדברים, ש'שיטתה של משפחת שוקן אינה מתאימה לארץ ישראל', וכי הוא זה שגה בנקיטת יתר זהירות. 'אנשים שהערכתם כאופטימיסטים פזיזים, הם שצדקו בסופו של דבר בארץ ישראל' (עמ' 238).

ועולה וחוזרת השאלה: מה משך אותו לארץ ישראל? ככל הנראה היה זה הסיכוי להנהיג את המאמץ לחידוש הלשון העברית. זה, לדעת דוד, היה גורם מאיץ בהחלטה של שוקן יותר מהיטלר. חזונו היה להפוך את העברית ללשון חיה, והוא הבין שתרבות עברית תוכל להכות שורשים אך ורק בארץ ישראל. עניין זה מעלה שנית את ההבדל בין שתי יצירותיו של הרצל: אלטנוילנד, שדיברה ללבו של שוקן, ומדינת היהודים, שממנה הסתייג. האם היה זה גם בגלל עמדתו של הרצל בעניין העברית במדינת היהודים, שנגדה את עמדתו של שוקן, אם כי לא הייתה רחוקה מתיאור מצבו? 'הרי איננו יכולים לדבר זה עם זה עברית', כתב הרצל.

מי מאיתנו יודע עברית במידה מספקת כדי לבקש בשפה זו כרטיס-רכבת? [...] כל אחד יחזיק בשפתו, שהיא המולדת היקרה של מחשבותיו. [...] אנו נישאר גם 'שם' מה שהננו עתה, כשם שלעולם לא נחדל לאהוב מתוך צער וגעגועים את ארצות-מולדתנו שמהן גורשנו.²

השפה העברית – שוקן כל כך העריך את חשיבותה, פעל לטיפוח התרבות והספרות שלה, והוא כמו השקיף עליה מהר נבו ואליה לא בא.

המסקנה של דוד היא ש'הדחיפה המיידית להחלטתו [של שוקן לעלות] היתה האוניברסיטה העברית'. והוא מגולל מערכת יחסים מורכבת ובעייתית בין שוקן לבין שועי האוניברסיטה לדרגותיהם, לתפקידיהם ולדורותיהם. הפנייה של חיים וייצמן ואלברט איינשטיין אל שוקן להיות מנהל האוניברסיטה הלהיבה אותו והוא נענה לה

2 תיאודור הרצל, מדינת היהודים, תרגום: מרדכי יואלי, מבוא מאת אלכס ביין, ירושלים 1985, עמ' 67.

מיד: 'אקבל את האחריות שהועיד לי הגורל היהודי'. אך האוניברסיטה, זו שהביאה אותו לארץ ישראל, לירושלים – ליתר דיוק, היא גם זו שהרחיקה מן הארץ אותו וחלק ניכר מאוצרותיו התרבותיים.

ראוי להתעכב קמעה על הקשר של שוקן עם ירושלים. בהיותו ציוני חילוני היה בעלייתו לארץ, כמו גם בשני ביקוריו בה קודם לכן, משהו יוצא דופן, ייחודי: הוא עלה לירושלים מיד בראשית ביקוריו בארץ, בחר בה מיד כמקום מגוריו, בה התרכזה פעילותו, ושם נקבר. הוא נהג באופן שונה מאישים ציונים חילונים ידועים שהגיעו לארץ לפניו, החל בהרצל והמשך בדוד בן-גוריון ובברל כצנלסון, אשר לא הזדרזו לעלות לירושלים, אלא שמו פעמיהם אליה רק לאחר שתרו חלקים אחרים של הארץ. עם זאת, בדומה למהגרים רבים לפניו ואחריו, וכפי שקרה גם למי שהגיע לארץ ישראל טעון בלהט אידאולוגי-ציוני, נעטף שוקן לאחר זמן קצר במרה שחורה. וכמו להוכיח שסדנא דארעא חד הוא, הוא ביטא את תחושותיו בעזרת קטע ממכתב של נוסע לארץ ישראל מן המאה השמונה-עשרה, שהיה, כמובן, שמור באוסף שלו:

המבקר בארץ ישראל, המביא עמו את כל הידע והכישורים שלו, עלול להתקשות להתאקלם בהתחלה. חושיו מבולבלים והוא מיטלטל מצד לצד ואינו מסוגל למצוא מנוח וביטחון. כספינה המיטלטלת בים הוא עולה לרקיע ושוקע בתהומות.

אכן, ארץ ישראל וזלמן שוקן לא התאימו זה לזו. 'הוא הרגיש כקברניט בלי אונייה'. האוניברסיטה העברית הדהימה אותו באופן התנהלותה והתפקיד שהועידו לו כמנהל המוסד 'היה קטן עליו'. העברית הייתה מכשול בלתי עביר שמנע ממנו להשתלב ב'שוק' התרבותי המקומי, שלא לומר להשתלט עליו. בקצרה – זלמן שוקן, שמלכתחילה נסע לארץ ישראל בחוסר חשק רב (עמ' 247), היה בה 'נטע זר'.

האם סיפורו של שוקן הוא סיפורה של תקופה, סיפורו של ציבור? האם יש לביוגרפיה שלו משמעות מעבר לסיפור חייו של הגיבור? כסדן להצגת הרעיון בעניין זה איעזר בדברים של יהודה קורט בלומנפלד, מי שניסה לשכנע את שוקן לכתוב את הביוגרפיה שלו. חייו של שוקן הצטלבו בחייהם ובמעשיהם של רבים וטובים, וכבר הזכירו בובר, שלום ועגנון. אפשר גם להשוות בינו לבין 'יקים' אחרים שפעלו בארץ ישראל, כמו ארתור רופין ופליקס רוזנבליט (פנחס רוזן). מעניינת במיוחד היא מסכת קשריו ויחסיו עם בלומנפלד, שמופיע במפתח אפילו יותר פעמים מגתה. בלומנפלד הוא מעין האלטר אגו של שוקן. גבוה, יפה תואר, משכיל, תועמלן כריזמטי, בן למשפחה שחיה מאות שנים בגרמניה, מי שקרא להגירה המונית ולא ידע מילה עברית (עמ' 86). כשנפגשו השניים לראשונה באותו כינוס ציוני בפוזן ב-1912, שם הביא בלומנפלד לאישור את התביעה מכל ציוני לכלול את העלייה לארץ ישראל ב'תכנית החיים' שלו, היה שוקן סוחר קרתני מפוזן, גוף, שקשר שבחים לגולת גרמניה. שוקן הושיט ידו

לבלומנפלד ואמר לו: 'אתה צעיר רציני, אני חושב ששנינו נוכל לעבוד ביחד'. אבל השניים לא היו מעולם ביחסים קרובים, ולאחר שפרצה ביניהם מחלוקת ב-1939 הם אף חדלו להתכתב (עמ' 391). אך לבסוף התקרב בלומנפלד לשוקן, והשניים מצאו מכה משותף באכזבה מישראל ובהתפעלות מהינה.

בתקופת ההתקרבות המחודשת ראה בלומנפלד בשוקן מעין עמוד תווך של ההיסטוריה היהודית-גרמנית המודרנית, וניסה לשכנעו לכתוב את הביוגרפיה שלו. הוא הבטיח לו שהיא תהיה רבת עניין 'משום שחיי זלמן שוקן מכילים את כל ההיסטוריה של יהודי גרמניה בין השנים 1880 ו-1933' (עמ' 12), ובאוטוביוגרפיה של שוקן יוצגו בפרשת חיים אחת 'כל הפסגות והגיאיות, החזונות הנלהבים והמבואות הסתומים של יהדות גרמניה' (עמ' 393-394).

האמנם סיפורו של שוקן הוא סיפורה של יהדות גרמניה? של ציונות גרמניה? אני מצטרפת לדעתה של זהר שביט, ש'קורט בלומנפלד טעה. קורות חייו של זלמן שוקן אינם מכילים את ההיסטוריה של יהודי גרמניה, ואפילו לא את זו של ה"אוסטיוודן". הביוגרפיה של זלמן שוקן אינה מגלמת ביוגרפיה קולקטיבית. היא ביוגרפיה לא טיפוסית, אלא ביוגרפיה ייחודית של אישיות יוצאת דופן.³ ואם כך הוא לגבי התקופה עד 1933, כפי שתחם בלומנפלד, בוודאי ובוודאי כך הוא לגבי כרבע המאה שלאחר מכן, מבואו של שוקן לארץ ישראל ב-1934 ועד מותו ב-1959.

סיפור עלייתו של שוקן אינו טיפוסי. הוא עלה מוקדם יחסית ליהודים אמידים אחרים. הוא עלה, אבל רכשוו נותר מאחור. את הבסיס הכלכלי שלו בנה, והשאר, במקום אחר. בארץ ישראל הסתפק בבניין העל התרבותי. ובכל זאת, אף כי סיפור חייו של שוקן הוא *sui generis*, סיפור ייחודי ולא מייצג, אפשר לראות בפועלו בכעשרים שנותיו האחרונות, ובמיוחד בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, אות מבשר לתהליכים שהחלו אז ומתעצמים בימינו. ועל כך מרמזת התיבה האחרונה של כותרת המאמר: אמריקה. שוקן עלה לארץ ישראל 'בחוסר חשק רב', אבל אהב את אמריקה ולא רצה לעזוב אותה. בתחילת 1942 הוא הבריק לאוניברסיטה העברית בירושלים: 'איני יכול לעזוב את אמריקה בשעה קשה זו' (עמ' 318). תגובת הנמענים, ורנר סנטור, גרשום שלום, הוגו ברגמן, ארנסט סימון וקורט בלומנפלד, שהתפקעו מצחוק למקרא הדברים, והאפקט השלילי של דבריו על סיכויו לקבל תואר דוקטור לשם כבוד מטעם האוניברסיטה העברית, מחילים על משפט זה את הכלל: יש המאבד את עולמו במשפט אחד!

אבל שוקן קנה את עולמו באמריקה והיא שבתה אותו בדברים שהיו קרובים ללבבו, לנשמתו. הסמינר התאולוגי היהודי בניו יורק, The Jewish Theological Seminar, העניק לו ב-1950 תואר דוקטור לשם כבוד, הוקרה על הישגיו בהוצאת ספרים. בהרצאת התודה שלו הוא הזכיר שהגיע לניו יורק עשר שנים קודם לכן כשליח מארץ ישראל,

3 זהר שביט, 'כמוהו לא אראה עוד', הארץ, תרבות וספרות, 28.4.2006.

כנציג האוניברסיטה העברית. ואמר: 'מאז נעשיתי נוסע קבוע בין ירושלים וניו יורק, שני קטבים של עולמנו' (עמ' 370). הקודקוד השלישי של עולמו – אירופה – נעלם. הוא נעלם מדבריו וגם מדפי הספר, שאינם מביאים שום התייחסות לשואת יהודי אירופה, ליחסו של שוקן אליה ולאופן שבו השפיעה עליו. ומבין שני הקטבים שנתרו בעולמו, זה הירושלמי לא גילה נדיבות כלפי שוקן. בספר מובא תיאור מפותל וסבוך של הקשר שהיה או לא היה בין הענקת התואר 'דוקטור לשם כבוד' לשוקן, או אי הענקתו, לבין הורשת ספריית שוקן לאוניברסיטה, ומה יקדם למה. שוקן עתיר המעשים למען האוניברסיטה ולמען התרבות העברית נשא על גבו שתי חטוטרות שמנעו ממנו את התואר: הוא לא היה איינשטיין, לא וייצמן ולא יהודה מאגנס, שלושת האישים היחידים שקיבלו תואר זה עד אז. והוא נטש את הארץ בזמן מלחמה פעמיים: בימי מלחמת העולם השנייה ובתקופת מלחמת העצמאות.

כשקיבל ב-1950 אזרחות אמריקנית, הייתה זו קריאת תיגר על מדינת ישראל יותר מאשר גילוי של זיקה לארצות הברית. הוא – עדיין 'הומו אירופאוס' – העדיף פי כמה את שווייץ (עמ' 374). וכשרצה להחמיא לישראל בת העשר אמו, ש'עם קצת מזל עשויה המדינה החדשה להתפתח בכיוון של ברוקלין' (עמ' 401). אמריקה תופסת מקום מרכזי אף יותר בספורו המאוחר של שוקן בזכות העובדה שלאחר מותו תרמו הבנים את מבנה הספרייה בירושלים ואת רוב אוצרות היודאיקה שבה לסמינר התאולוגי היהודי שבניו יורק.

שוקן, שסיפור חייו אינו מייצג את קורותיו של ציבור רחב, היטיב לחזות את גורלו של המפעל הציוני לפחות בהיבט אחד, ואף תרם במידת מה להתממשות נבואתו: ניו יורק/אמריקה, שהן לצורך העניין אלכסנדריה, או אולי בבל, ידן על העליונה בקידום חקר היהדות, ובמירוץ זה על הבכורה האקדמית הן גוברות על ירושלים / ישראל. להתנהלותה של האוניברסיטה העברית כלפי שוקן בהשוואה לזו של הסמינר התאולוגי היהודי, יש משמעויות מעבר לסיפור תואר הדוקטור לשם כבוד ופרשת הספרייה. היא מעין רמז לראשיתה של תופעה ההולכת ומתעצמת לנגד עינינו כיום: לימודי היהדות פורחים מעבר לאוקיינוס וקמלים בציון. יתרה מזאת, אפילו לימודי ישראל, מדינת ישראל, משגשגים בגולת (והמהדרין יאמרו: תפוצת) אמריקה, אולי אפילו יותר מאשר בארץ שהיא מושא המחקר הזה. קתדרות, מוסדות לימוד ומכוני מחקר נפתחים שם, באמריקה-בבל-אלכסנדריה כפטריות לאחר הגשם. סיכויי של בעל תואר שלישי בלימודי היהדות במובן הרחב של התחום להשתלב באקדמיה בארצות הברית גדולים פי כמה מאלה שבישראל.

הנה כי כן, שוקן, שלהערכת הביוגרף שלו טעה שוב ושוב בקריאת ההיסטוריה בת זמנו, האיש שכה התעניין בעבר היהודי, היטיב לחזות את עתיד התרבות היהודית והעברית, ואולי אף השפיע מעט, ולו בעקיפין, על כיוון ההתפתחות שלהן לאחר מותו.